

УДК 343.3:349.6

І. В. Берднік
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ «ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ»

Постановка проблеми. Боротьба за чистоту Світового океану, збереження морської флори і фауни стали наслідком підвищення інтенсивності в останні десятиліття міжнародного морського судноплавства. Питання забезпечення екологічної безпеки зайняли чільне місце в політиці держав у галузі мореплавства. Потреба вживання відповідних заходів як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях обумовлена глобальним характером питань попередження забруднення моря.

Стан дослідження. Проблеми кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря» були предметом дослідження в роботах таких вчених, як: П.С. Берзін, С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк.

Метою статті є аналіз кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря», таких, як: «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки».

Виклад основного матеріалу. Статтею 243 Кримінального кодексу (далі – КК) України встановлена кримінальна відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів [1].

Варто зазначити, що кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, не отримали до цього часу свого належного з'ясування в юридичній літературі. Ці ознаки та їх розуміння мають важливе значення для теорії кримінального права, а також для правозастосовної діяльності. Тому, на нашу думку, доцільно їх дослідити більш детально.

Загальновизнаним є те, що склади злочинів розрізняють за ступенем суспільної небезпечності, що фіксується в них законодавцем. Виділяють основні і додаткові склади [2, с. 52]. У нашо-

му випадку основним слід називати такий склад злочину, який за допомогою об'єктивних і суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння – забруднення моря, відображений у ч. 1 ст. 243 КК України, диференціюється караністю усього суспільно небезпечного діяння.

У нашому випадку до кваліфікованих складів злочину належать ті, що зазначені у ч. 2 ст. 243 КК України, які сформульовані законодавцем за суспільною небезпечністю, де суспільна небезпечність діянь відповідає такому законодавчому формулюванню: «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки» [1]. Проте більшість із них виходять за межі складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, а такі, як тяжкі наслідки, завдані злочином (п. 5 ст. 67 КК України), в інтерпретації ч. 2 ст. 243 КК України охоплюються цією частиною статті, тому впливають на кваліфікацію злочину, оскільки знайшли своє закріплення як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину [3, с. 74].

Отже, ч. 2 ст. 243 КК України передбачає кримінальну відповідальність за: «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки» [1]. Для з'ясування кваліфікуючих ознак цього злочину, нам необхідно визначитися з термінологією, яку законодавець використовує в диспозиції ч. 2 ст. 243 КК України. Це стосується понять «ті самі діяння», «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки» [1].

У ч. 2 ст. 243 КК України йдеться про поняття «ті самі діяння», оскільки вони передбачені ч. 1 цієї статті, тому скористаємося термінологією, що в ній використовується. Так, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, вчинена шляхом такої дії, як забруднення моря з порушенням спеціальних правил, може полягати в забрудненні внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України такими засобами вчинення цього злочину, як матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами з відповідних джерел забруднення, у перерахованих у законі місцях вчинення

злочину, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів.

Варто акцентувати увагу на тому, що в першій формі прояву цього злочину він може відбуватися як шляхом дії, так і бездіяльності, а в його другій формі прояву – лише шляхом дії. Бездіяльність у першій формі прояву цього злочину може проявлятися у нежитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забруднення моря, зокрема недопущення скидання у море стічних вод із джерел вчинення злочину, які містять збудники інфекційних захворювань, за обсягом скидання забруднюючих речовин, що перевищують гранично допустимі концентрації [3, с. 74–75].

Таким чином, маючи положення стосовно тих самих діянь, передбачених ч. 1 ст. 243 КК України, засоби вчинення злочину, місце вчинення злочину та джерела вчинення цього злочину, з'ясуємо наслідки вчинення злочину в ч. 2 цієї статті, необхідний причинний зв'язок між діяннями й наслідками, що настали.

Стосовно поняття «ті самі діяння», яке використав законодавець, то загально визнаним в теорії кримінального права є те, що діяння – це дія або бездіяльність (дві форми поведінки особи), а тому використання такого поняття в ч. 2 ст. 243 КК України не суперечить існуючим обов'язковим ознакам об'єктивної сторони цього злочину, де йдеться, як зазначено в нашому дослідженні щодо ознак об'єктивної сторони злочину, саме про дії, бездіяльність.

У ч. 2 ст. 243 КК України перераховані такі суспільно небезпечні наслідки: «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки» [1].

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під загибеллю людей слід розуміти настання смерті хоча б однієї людини [4].

Захворювання людей – це погіршення стану здоров'я хоча б однієї людини, поєднане із стійкою втратою працездатності, зараженням епідемічними або інфекційними хворобами кількох осіб, появою відхилень у розвитку дітей, значним зниженням тривалості життя, захисних можливостей імунної системи [5, с. 34–35].

Відповідно до абз. 2, 3 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення про-

ти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під тяжкими наслідками треба розуміти такі: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Отже, законодавець в ч. 2 ст. 243 КК України припускає певну тавтологію, оскільки аналіз вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду, правозастосовної практики свідчить про те, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу (усі кваліфіковані ознаки, передбачені ч. 2 ст. 243 КК України).

У науковій юридичній літературі зміст такого наслідку, як «загибель людей», розуміється так:

1) В.І. Антипов, А.М. Миколенко, С.Б. Гавриш під загибеллю людей розуміють смерть хоча б однієї людини [6, с. 546; 7, с. 518; 8, с. 491];

2) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич, О.О. Дудоров під загибеллю людей розуміють смерть двох або більше людей [9, с. 533; 10, с. 722];

3) В.К. Матвійчук стверджує, що під загибеллю людей треба розуміти зазначені діяння, якщо була спричинена загибель як однієї, кількох осіб, так і масова їх загибель [11, с. 176].

Отже, аналіз зазначених точок зору свідчить про те, що позиція В.І. Антипова, А.М. Миколенка, С.Б. Гавриша суперечить терміну «загибель людей», оскільки йдеться про загибель хоча б однієї людини. Нам більше імпонує позиція В.С. Плугатиря, О.В. Кришевича та О.О. Дудорова, оскільки вона не суперечить законодавчому положенню «загибель людей».

Стосовно такого наслідку, як «захворювання людей», існують такі думки науковців:

1) С.Б. Гавриш зазначає, що під захворюванням людей слід розуміти захворювання трьох і більше людей, причинно пов'язане із забрудненням моря [8, с. 431];

2) А.М. Миколенко стверджує, що під захворюванням людей слід розуміти захворювання, небезпечні для життя і здоров'я людей, і поєднані з нестійкою або стійкою втратою працездатності [7, с. 518];

3) О.О. Дудоров зазначає, що такою ознакою треба вважати заподіяння шкоди здоров'ю окремих осіб або хоча б однієї людини, що відповідає за ступенем тяжкості – тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням; заподіяння шкоди здоров'ю населення (поява спадкових патологій, потворності або інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо) [10, с. 647];

4) В.І. Антипов стверджує, що під захворюванням людей треба розуміти хворобу двох або більше осіб [6, с. 542];

5) В. К. Матвійчук зазначає, що до ознаки «захворювання людей» треба відносити:

а) захворювання не менше як двох осіб на захворювання, небезпечні для життя та здоров'я;

б) поява спадкових патологій, потворності та інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення захворюваності населення [11, с. 178].

Наступні наслідки «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», передбачені ч. 2 ст. 243 КК України, також трактується неоднозначно:

1) А.М. Миколенко зазначає, що цю ознаку треба розуміти як загибель значної кількості риби, великої кількості тварин, живих організмів і рослин, що мешкають і зростають у водоймах [7, с. 518];

2) В.С. Плугатир, О.О. Кришевич стверджують, що масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу (оціночне поняття) – це знищення значної кількості представників флори і фауни, що тягне за собою неможливість їх відтворення та використання протягом тривалого часу в певному регіоні (з'ясування питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу масовими, треба досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці (п. 5 ППВСУ від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»)) [9, с. 544; 10, с. 341];

3) С.Б. Гавриш упевнений, що під загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу треба вважати загибель риби або в певній акваторії, або в місцях нересту. Критеріями в даному випадку виступають два моменти: перший – повинна бути встановлена велика кількість загиблої риби одного чи декількох видів; другий – вартість загиблої риби повинна оцінюватися у великих або особливо великих розмірах. Для з'ясування питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, необхідно досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших

організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці [8, с. 431];

4) В.І. Антипов упевнений, що «масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу – це загибель такого числа тварин або знищення рослин на таких площах (про поняття тваринного і рослинного світу, які є співставленими з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площами зростання відповідних рослин). Зокрема, це загибель значної кількості тварин, всієї або більшої частини риби у водоймі або на значній площі, великої кількості цінних порід, риб, інших об'єктів тваринного світу...» [6, с. 542].

Стосовно такої ознаки (наслідків) ч. 2 ст. 243 КК України, як «інші тяжкі наслідки» існують різні погляди, які потрібно конкретизувати до злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України:

1) В.С. Плугатир, О.О. Кришевич під іншими тяжкими наслідками розуміють: загибель однієї людини; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам (крім тяжких тілесних ушкоджень, які є небезпечними в момент заподіяння); генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів тощо [9, с. 533–534];

2) А.М. Миколенко впевнений, що до інших тяжких наслідків можна віднести завдання шкоди зонам відпочинку або перешкоджання іншим законним видам використання моря [7, с. 518];

3) С.Б. Гавриш під іншими тяжкими наслідками розуміє заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього, руйнуванням чи істотним ушкодженням значних природних територій, втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей чи їх загибеллю, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настання менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха (тобто майнова шкода державі, що визначається з урахуванням витрат на ліквідацію наслідків забруднення, загибелі, тваринного і рослинного світу) [8, с. 431].

Висновки. Отже, зважаючи на вищезазначене, можемо констатувати, що кваліфікація за об'єктивною стороною за ч. 2 ст. 243 КК України передбачає встановлення причинного зв'язку, тобто залежності між указаними в ч.1 ст. 243 КК України протиправними діями у першій формі прояву цього злочину (діями, бездіяльністю і наслідками, що настали за ч. 2 ст. 243 КК України), а також між діями у другій формі прояву злочину (ч. 1 ст. 243 КК України) і наслідками, описаними в ч. 2 ст. 243 КК України. Тобто, якщо є потреба обґрунтування суспільно небезпечних наслідків, що настали, які перераховані в ч. 2 цієї статті, перед досудовим слідством чи судом при кримінальному

провадженні постає завдання збору, узагальнення та систематизації доказів. Крім того, законодавець в ч. 2 ст. 243 КК України припускає певну тавтологію, оскільки аналіз вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду, правозастосовної практики, свідчить про те, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу (усі кваліфіковані ознаки, передбачені ч.2 ст. 243 КК України).

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III з наступними змінами. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.
2. Благоев Е.В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях: курс лекций. М.: Юрлит-информ. 2012. 344 с.
3. Олійник В.П. Кваліфікуючі ознаки злочину забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України) і об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 3 цієї статті. Юридична наука. 2016. № 8. С. 73–89.
4. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: постановва Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Верховний Суд України; за заг. ред. В.Т. Маляренка. К.: Юрінком Інтер. 2005. С. 340–348.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 3-є вид., перероб. та доп. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
6. Антипов В.І. Коментар до ст. 243 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К. 2002. 880 с.
7. Миколенко А.Н. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарии / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Харьков: ООО «Одиссей». 2001. С. 496–540.
8. Гавриш С.Б. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина. 5-е вид., допов. Х.: Право. 2013. 884 с.
9. Пругатир В.С., Кришевич О.О. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К.: Юрінком Інтер. 2016. 578 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хав-

ронюка. 9-е вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка. 2012. 1316 с.

11. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. К.: Національна академія управління. 2011. 368 с.

Анотація

Бердник І. В. Особливості кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря». – Стаття.

Стаття присвячена аналізу кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря», таких, як: «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки». Визначено, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу.

Ключові слова: кримінальне законодавство, море, забруднення моря, кваліфікуючі ознаки злочину, тяжкі наслідки, загибель людей.

Аннотация

Бердник И. В. Особенности квалифицирующих признаков преступления «Загрязнение моря». – Статья.

Статья посвящена анализу квалифицирующих признаков преступления «Загрязнение моря», таких, как: «гибель людей», «заболевание людей», «массовая гибель объектов животного и растительного мира», «иные тяжкие последствия». Определено, что понятие «тяжкие последствия» является понятием оценочным и охватывает собой гибель или заболевание людей, массовую гибель объектов животного и растительного мира.

Ключевые слова: уголовное законодательство, море, загрязнение моря, квалифицирующие признаки преступления, тяжкие последствия, гибель людей.

Summary

Berdnik I. V. Features of qualifying attributes of crime «Marine pollution». – Article.

The article is devoted to the analysis of the qualifying attributes of the crime “Marine pollution” such as: “the death of people”, “spread of diseases among people”, “mass destruction of flora and fauna”, “other grave consequences”. It is determined that the concept of “grave consequences” is the notion of appraisal and covers the death or disease of people, the mass destruction of flora and fauna.

Key words: criminal law, sea, marine pollution, qualifying attributes of crime, grave consequences, death of people.